

DOCKLABORATORIET

Vårt alternativa laboratorium som i Frihet Utvecklas där Frihet Finns.¹

Om systrarna SannaMaria och Kari i Monika Fagerholms *Diva*

av Maria Margareta Österholm

I Monika Fagerholms roman *Diva* (1998) finns ett rum fullt av dockor som kallas Docklaboratoriet. Där ligger en flicka som har förlorat talförmågan. Stegvis ska hon lära sig att prata igen med hjälp av en bandspelare som outtröttligt spottar ur sig förnumstiga och ytterst korrekta meningar. Flickan heter Kari Hammarsköld och hon har en lillasyster som heter SannaMaria. Deras mamma är kokerska i skolbespisningen och där kan hon se »många **vanliga hyggliga flickor** växa upp och bli pussochkramfåglar största delen av dem och Karis mamma har kunnat konstatera att likheten mellan dessa flickor och hennes egna flickor inte är så stor även om hon inte riktigt kan sätta ord på skillnaden.« (s. 228–229) Skildringen av systerarna, liksom romanen i stort, kan sägas handla om och laborera med språk och gränserna för femininitet. I denna artikel vill jag utreda hur det fagerholmska motivet Docklaboratoriet används för att undersöka och experimentera med föreställningen om hur en Riktig Flicka ska vara. Den skillnad som systrarnas mamma ser kan sammanfattas i ett ord – skevhet – och det är detta begrepp jag ska använda för att ta reda på hur SannaMaria och Kari, i likhet med många andra flickor i det sena 1900-talets och tidiga 2000-talets litteratur, inte lyckas med att vara Riktiga Flickor eller pussochkramfåglar som sådana kallas i *Diva*.²

Skevbegreppet är en variation på queerbegreppet och är inspirerat av norskan som an-

vänder »skeiv« som synonym eller istället för queer.³ Jag använder begreppet för att tala om det som rör sig utanför normerna för femininitet men som har mer med genusframställning än med sexuellt begär att göra. Det som är viktigt i denna analys är inte vem systrarna attraheras av, det är snarare hur de misslyckas med och förskjuter betydelsen av flickskapet. Tanken med skevperspektivet är inte heller egentligen att lansera något nytt (begreppet introducerades exempelvis redan 2005 i ett temanummer av TFL) eller kritisera queer. Snarare vill jag använda queerteorins verktyg och insikter för att rikta ljuset mot hur genusframställningar kan röra sig bortom det normativa fränsett sexuella begärs riktningar.⁴

Jag ska strax berätta mer detaljerat om både Docklaboratoriet och systrarna. Först vill jag dock göra en kort presentation av den textsamling som utgör romanen där dessa flickor befinner sig. Kari och SannaMaria bor väggivägg med bokens huvudperson Diva, den trettonåriga flicka genom vars tankevärld systrarna och hela förorten Värtbyhamn med omnejd beskrivs. Tiden är någon sorts 1970-tal, vilket framför allt märks genom att verkliga och fiktiva populärkulturella fenomen från denna tid dyker upp. Bokens undertitel meddelar att detta är »en uppväxts egna alfabet« och det är en bra beskrivning. Den 445 sidor långa romanen är Divas berättelse på hennes eget språk med ett innovativt ordförråd och en grammatik utöver

det vanliga. Diva själv är en fantastisk flicka i flera bemärkelser, hon räds inte att beskriva sig själv som både vacker och genialisk. Det är Divas liv och leverne som är bokens huvudintrig, om den nu kan sägas ha någon sådan. Egentligen händer det inte så mycket, samtidigt som det händer saker hela tiden; skoldagar, romanser, en författande mors skrivkramp och välmenande visdomsord, bröder flyttar hemifrån och en far är frånvarande – men inget av detta är egentligen mer dramatiskt än något annat. Historia läggs till historia och läsaren tar del av denna kalejdoskopiska väv en bit i taget, somligt taget ur Divas vardag och fantasi och annat baserat på verkliga öden, litteratur, film eller musik. Systrarnas historia, liksom hela romanen, anknyter till många andra skildringar av och föreställningar om flickor. Dessa skildringar återfinns i vitt skilda sammanhang och genrer. Fagerholm flätar in flickberättelser från exempelvis böcker, musik och filmer men också från reklam och media. Dessa andra flickberättelser vävs in på ett kärleksfullt sätt samtidigt som de skruvas till, kritiseras och problematiseras. En alltför uppmärksam läsare skulle kunna förlora sig i årtal i detta lapp-täcke av intertextuella krusprång. I denna artikel kommer jag enbart att fokusera just på motivet Docklaboratoriet och de aspekter som har relevans för eller ger färg åt berättelsen om Kari och SannaMaria.

Docklaboratoriet i en skev artikel

För att undersöka vad som är skevt med systrarna Hammarsköld ska jag i denna artikel framför allt ägna mig åt deras gemensamma projekt Docklaboratoriet och dess utåtriktade aktiviteter som äger rum i skolans källarvåning. Docklaboratoriet är en egen värld som för den oinvigde kan te sig som vilken barnslig lek som helst, två systrar som låtsas att den ena ska förvandlas till fjärl och att hon under förvandling-

en ska vara ett orakel. Det kan verka oskyldigt men är också ett sätt för Kari och SannaMaria att förhålla sig till flickskapet och hantera motstridiga krav. Docklaboratoriet är en ambivalent lek – ett experiment – som på många sätt använder sig av rekvisita som förknippas med flickor men som också gör något annat: missuppfattar, överdriver och förskjuter betydelser. Laboratorieverksamheten är dock ingen oskyldig syssla och den får ödesdigra konsekvenser; redan på romanens första sidor avslöjas att Kari snart ska möta sin död och då bli ett helgon för puss och kramfågla.

I berättelsen om SannaMarias och Karis öden och äventyr får dessutom frågan om verklighet och fiktion en extra dimension. Docklaboratoriet ingår i en ramberättelse – som handlar om Divas liv i förorten Värtbyhamn med omnejd – och är en historia som Diva berättar för sin vän och älskarinna Franses i sängen om natten, »början på en historia ur framtiden, en historia för evigt nerlagd i den, fast den inte än har hänt.« (s. 227).⁵ Och allt hon berättar är sant, som det står i prologen, trots eller kanske på grund av de ständiga intertextuella lån, nybildade ord, omtagningar, förskjutningar, upprepningar och motsägelser som utgör bokens form. För att kunna hänga med i det universum som Diva berättar fram måste, enligt min mening, utgångspunkten vara att hon talar sanning, även när just det begreppet ifrågasätts.

I den här artikeln ska jag berätta systrarna Hammarskölds historia, eller en del av den, göra en rapport från flickrummen. När jag säger att jag ska berätta deras historia menar jag vad jag säger. Jag har vaskat fram en kronologi ur en roman som inte alls är kronologiskt uppbyggd, och jag erbjuder här historien om Docklaboratoriet från början till slut. Artikeln kommer, precis som romanen, att citera hejvilt och jag kommer att falla romanen i talet. Min artikel ska alltså snarare läsas som en lekfull utläggning av en skev flickbibel, än som en distanserad romananalys. Jag tänker mig att en skev roman behöver en skev läsning för

att komma till sin rätt. Min läsning försöker inte räta ut det krokiga eller tämja romanens fantasifulla språklighet, däremot låter den sig medvetet smittas av det litterära uttryckssättet för att ge skevheten fritt spelrum.

Flick-loristisk bakgrund: Pk-fåglar, böcker och sånger

Innan vi tar oss an docklaboratoriet behöver fyra företeelser som är centrala för gestaltningen presenteras närmare: pussochkrampfågeln (eller pk-fågeln), en populär sång från sjuttio-talet, romanens förhållande till flickboksgenren samt det klassiska motivet den döda skönheten. Dessa fenomen har också en metafiktiv dimension och är exempel på romanens lek med verklighet och fiktion.

Vid en första anblick är pk-fågeln Riktiga Flickor med läppglans som sitter och väntar på en stålman. Beskrivningen av dem är en viktig utgångspunkt för att förstå hur den normativa femininiteten gestaltas i boken och vad de skeva flickorna kontrasteras mot. Pk-fågeln beskrivs oftast som ett kollektiv och kallas nästan aldrig vid namn. Divas definition av en pk-fågel lyder **»en skenbar blygsamhet som gömmer anspråk på världen som är oerhörda«**. (s. 33) Men hon menar att det finns många lustiga sätt att definiera dem på, till exempel att de är själar som har jeans med ett hjärta på baken och att själen är en hjärtformad hållighet där sentenser står skrivna.⁶ Ibland händer det dock att någon av dem visar sig bryta mot den riktiga flickigheten, som när några driftiga pk-fåglar tröttnar på att vänta och olovandes drar iväg till ett hockeyläger.

SannaMaria är ingen pussochkrampfågel, hon har växt ur det formatet. Det tar dock ett tag innan Diva inser att SannaMaria fallit **»ur ramar-na för gängse pussochkrampfågel«**, ramar som hon visserligen alltid har överskridit. (s. 194)

Innan Diva flyttade in i systrarna Hammar-skölds hus iscensatte SannaMaria identiteten som pojkflicka. Det gick bland annat ut på att med flit fälla sig mot marken och göra hål i strumpbyxorna. En tid innan Docklaboratoriet blir SannaMarias huvudprojekt ägnar hon sig istället åt att kartlägga det tyska språkområdet och övermannar författaren Heinrich Böll med brev. Hon gör sin egen historia, på tyska hur dålig den än må vara, hon skriver inte vers utan sysselsätter sig med egna saker. **»Det, det är be-hjärtansvärt. Om inte för annat så för ansatsen, för projektets art.«** (s. 195) Det som Sanna-Maria sysslar med och som Diva menar ligger utanför pk-fågelramarna balanserar snarare på gränserna. SannaMaria gör sin egen version av flickskapet och förändrar det inifrån genom överdrifter och små missuppfattningar.

De ständiga motsägelserna, utvidgandet och det gradvisa förändrandet av definitioner är grundläggande drag i *Diva* och gäller pk-fågeln i högsta grad. Med tiden skildras de med en större sympati och deras funktion blir något annat än att visa vad de skeva flickorna inte är. Ett exempel på en sådan omförhandling är att Diva, i ett resonemang om skönlitterärt skrivande, låter pk-fågeln inta den skeva positionen i förhållande till **»den seriösa litteraturens«** kvinnoporträtt. Diva menar att pk-fåglar inte skildras där eftersom **»den seriösa litteraturens hjältinnor kan definieras som exakta motsatsen till pk-fåglar. Innerliga hjältinnor i innerliga verksamheter.** Varma då. Med barm och sköten och sånt där. / **Heja flickor!**« Diva gör här upp med idealiserade och uppbyggliga kvinnoporträtt **»för envar att identifiera sig med«**. (s. 252)

Vid den tid som Docklaboratoriet utspelar sig finns det en sång som pk-fågeln älskar, den handlar om **»den världsberömda konstnären Vincent Van Hogg som levde för hundra år sedan och blev ett sorgligt livsöde«**.⁷ (s. 336) Även sången är viktig som bakgrund till berättelsen om Docklaboratoriet. Pk-fågeln förstår sången bättre än någon annan, den talar till de-

ras djupare skiktningar, som de har »bestämt fast andra inte tror det«. (s. 336) De sjunger: »De kunde inte älska dig men ändå var din kärlek sann« och är övertygade om att de skulle pussat de sjuka solrosorna ur Vincents ögon och kramat honom så att han inte hade behövt skära av sig örat. (s. 336) Diva menar att sången är objektivt sett dålig, vilket förstärker dess betydelse för pk-fåglarna i deras kollektiva själstillstånd.

Genom att ta upp pk-fåglarnas förhållande till populärkultur ifrågasätter romanen föreställningar om högt och lågt, framför allt kopplat till genus och ålder. För i *Diva* spelar faktiskt denna sång en roll och kan förstås som en viktig intertext. I sången om Vincent framställs han som oälskad på grund av en oförstående omgivning som inte lyssnar till ett missanpassat geni. Både sången i sig och pk-fåglarnas känslor inför den kan sägas förbåda Karis öde, både som orakel och tragisk hjältinna. Men som alltid i denna roman återanvänds berättelser för att säga något annat. Nu är det Kari, en skev flicka på många sätt, som associeras med genikulten.

Diva förhåller sig även på flera andra sätt till berättelser om flickor, flickböcker eller så kallad pussochkrampfågel-lore, verser eller populära sånger. Skevheten handlar inte bara om genusframställning, den utgör också ett alternativt förhållningssätt till berättandet, till den vedertagna berättelsen om livet som ett framåtskridande med reproduktion som höjdpunkt.⁸ Berättelsen om systrarna Hammarsköld är inte linjär utan skulle snarare kunna liknas vid en ständig spiral- eller cirkelrörelse. De skeva flickorna i romanen vänder sig dock till just *berättandet* för att göra sig begripliga. Förhållandet mellan deras egna berättelser och historierna de borde passa in i är dock minst sagt skevt.

Det skeva förhållandet till andra berättelser syns tydligt i Divas beskrivning av Karis rum, som hon besöker någon gång i barndomen. Kari är redan då någon som försiggår lite vid

sidan av de övriga aktiviteterna i Värtbyhamn med omnejd. Att komma in i hennes rum beskrivs som att komma in i en annan tid, i en film om en sanatorievistelse där någon skriver en roman som heter *Bergtagen*. Kari väcker alltså associationer till det klassiska motivet med den döda eller döende skönheten eller den olyckliga kvinnliga författaren så som hon framställs i otaliga filmer, biografier och andra fiktioner.⁹ Hon tas upp i *Diva* på flera ställen genom bland annat referenser till filmstjärnor drabbade av galenskap och ond bråd död, Sylvia Plath eller de kvinnliga mordoffer som inleder i stort sett varje deckare. När Diva fantiserar om sig själv som en död skönhet säger hon: »Men detta är alltså en fantasi. / Jag har inte tänkt dö. / Jag har tänkt leva vidare.« (s. 414) Det handlar om att skriva in en annan sorts flicka i fiktionen genom att förhålla sig till klassiska motiv. Även om Kari, som nämnts, går det klassiska ödet till mötes.

I Karis rum finns också böcker, pussochkrampfågelböcker som heter *Barn 312* och *Flicka i gula stövlar*.¹⁰ Det som är ovanligt med dessa böcker är att de inte alls är tummade och lästa, som sådana böcker brukar vara. »Som om de lagts på nattduksbordet för att de ska ligga där för att ses av alla, och på så vis på något sätt betyda något.« (s. 29) Någon, troligen föräldrarna, har placerat dem där för att det ska verka som att Kari, som vid denna tidpunkt inte kan tala och bara ligger i sin säng, trots allt är en Riktig Flicka. Som ett hopp om att hon en dag ska stiga upp och vara en pussochkrampfågel som säkert utvecklas till kvinna. Eller så vill de åtminstone att det ska verka så. Men som Diva säger, dessa böcker lyckas inte betyda något, precis som så mycket annat som har att göra med systrarna Hammarsköld.

Kari blir aldrig någon pussochkrampfågel men boken *Flicka i gula stövlar* verkar ändå spela någon sorts roll, den finns ofta i Karis närhet och hon läser faktiskt i den. Färgen gul, som i flera litterära verk förknippats med galenskap och uppror, är också på flera sätt för-

bunden med Kari. Hon bär ofta gula kläder och dessa kopplas samman med det gula sken som uppstår när hon senare går in i telefonkiosken och brinner upp. Men nu har jag hoppat både framåt och bakåt i tiden och det är dags att tala mer om det som systrarna kallar för Docklaboratoriet.

Flickrummets egna världar

Så äntligen, välkommen in i Docklaboratoriet! Eller nej förresten, vad som försiggår i Karis rum är något som varken romanens huvudperson Diva eller läsaren egentligen får veta. Det hindrar dock inte Diva ifrån att berätta, för Franses i sängen om natten. Och somligt har hon ju sett med egna ögon, även om det var längesedan. I Karis rum finns dockor från alla världens hörn, de kommer från pappans affärsresor. Och det har börjat som en lek, så mycket är säkert. En lek med särskilda regler som SannaMaria en gång vill lära ut till Diva. Men då är hon redan på väg hem och det råkar också vara sista gången Diva är hemma hos familjen Hammarsköld. Snart därefter ska hon upptäcka att SannaMaria ljugit om sitt döda marsvin och alldeles lögnaktigt påstått sig ha sorg. Efter att sanningen uppdagats umgås de inte mer på mycket lång tid.

Incidenten med det påhittade marsvinet utspelar sig dock i mycket unga år och det Docklaboratorium som systrarna Hammarsköld senare ägnar sig åt är inte detsamma. Nu spelas en sång därinne, om någon som föddes med ett leende i ansiktet.¹¹ Troligen är den ett kamouflage för något annat, kanske fortfarande en lek men av allvarligare slag.

Det börjar strax efter att andra hemligheter om Karis rum uppdagats. Medan Kari lärt sig tala och upprepat bandspelarens förnumstiga meningar har hennes hår växt. Det har växt och växt och Värtbyhamn med omnejd upprörs. Inte egentligen över håret utan mer över vad

hon använder det till, hur hon låter pojkarna och flickorna klättra upp i det. Och det som sedan händer i rummet. Nej, håret måste klippas. Men nu går jag händelserna i förväg. Så här börjar det:

Karis rum. Det här är vad som händer i Karis rum på andra sidan väggen, bredvid aprummet som jag sover i på nätterna. Karis hår börjar växa. Karis hår växer och växer, blir bara tjockare och gulare ju mer det växer. Karis hår växer tills det är så långt och tjockt att man aldrig tidigare har sett ett hår som är lika tjockt och långt. Då stiger Kari upp ur sin säng, knäpper på bandspelaren som är en spolbandspelare som hon och hennes syster SannaMaria har **snaskstreckat** ihop till. (s. 48)

Sen öppnar Kari fönstret, hänger ut håret som en modern Rapunzel, och börjar borsta »hundra borsttag varje dag, precis som hon och många andra flickor lärt sig.« (s. 49) Men hon tappar borsten och utanför står en hjälpsam pojke som plockar upp den. Han klänger sig upp i håret och får vara med Kari i hennes rum och det de gör är dolt bakom bandspelarens korrekta röst. Det ska inte bli sista gången, det ska bli fler: pojkar, flickor och även Diva klättrar upp till Kari. »Så blir Karis rum **ett öppet rum.**« (s. 49) Ett rum det går försiktiga rykten om; den oerhörda hemligheten med flickan, fönstret och håret måste bevaras.

Men hemligheten avslöjas. Åtgärder bör verkligen vidtas, det är Värtbyhamn med omnejd överens om, och Karis hår klipps. Kort hår är ju trots allt mer praktiskt, tänker systrarnas mamma medan hon bevitnar hur barberaren går fram med saxen över dotterns huvud och tar »det vackraste, det egensinnigaste hon har« ifrån henne. (s. 230) Karis hår, längre, tjockare och gulare än tidigare skådat, vilket påpekas ett flertal gånger med eftertryck, och genom upprepan- det av dessa ord träder en högst konkret bild av överdriven femininitet fram. En femininitet som är så mycket att den blir för mycket och därmed undergräver varje tanke om naturlighet.

Att modern går med på att låta klippa Kari har också en klassaspekt. Mamma Hammar-

sköld har inte den bakgrund som krävs för att ta sig upp i den sociala klätterhistorien. När de fina flickornas respektabla mödrar vill att Kari klipps så blir det också så. Håret hänger även samman med sexualitet, sexualitet som också är för mycket, vilket blir tydligt när de nattliga mötena i Karis rum uppdagas. Det är något som är skevt med Kari, det kan de vuxna och riktigt ordentliga se. Och skevheten blir än mer framträdande när den döljs bakom något som annars hör Riktiga Flickor till, ett vackert långt hår. Ännu skevare blir kontrasten till Karis röst på bandspelaren som överröstar vad som egentligen sker i rummet. »Det är ordspråk, glosor, Pelle-meningar på den renaste svenska man någonsin har hört i Värtbyhamn med överallt.« (s. 49)

Senare i Karis rum, med skylten Docklaboratoriet på dörren, klipper SannaMaria det resterande håret från Karis hjässa. Ska det vara så ska det vara ordentligt, tycks hon tänka. SannaMarias klippning belyser övergreppet som begåtts mot Kari, att det handlat om att göra sig av med den skeva femininitet som håret är ett uttryck för. SannaMaria låter inte kränkningen döljas bakom någon trevlig page!

Docklaboratoriet kommer till som en reaktion på klippningen av Kari, det är då allt börjar. Och sen fortsätter det med händelserna i det alternativa laboratoriet, »**som i Frihet Utvecklas där Frihet Finns**«, Teaterskrubben i skolans hushållslärarydelning. (s. 323) Pussochkrampfågeln bjuds in till det som annars är Karis och SannaMarias egna värld. SannaMaria lockar dit dem med löften om att något fantastiskt ska hända. Kari är metamorfosen som ska bli en fjäril och om de har riktig tur kanske hon berättar »historier ur glömska«, som SannaMaria kallar det. (s. 335) Och pussochkrampfågeln förundras, även om de kanske tycker att det hela är lite suspekt. SannaMaria säger till Kari: fjärilen, du är min enda vän och Karis blickar är fulla av beundran. Det är något som inte är normalt, tänker pk-fågeln. Men mest av allt fascineras de, och för en liten tid

kommer de dit. De yngre får rita vad för sorts fjäril metamorfosen ska bli och de större får trängas och förundras. Exakt vad Kari säger i sin roll som orakel förtäljer inte historien men hon har ett mycket speciellt sätt att tala när hon väl gör det. Hon använder ett formaliserat och etablerat språk, skolboksexempel som handlar om den förnumstige Pelle eller ordspråk, för att säga det hon menar. Detta nästan stelnade språk gör hon till sitt genom att använda det i andra sammanhang än det är gjort för, funktionen blir alltså något skev. Troligen är det dessa visdomar, så korrekta att de blir skeva, som pk-fågeln får lyssna till.

Det är inte bara Docklaboratoriet som är en egen värld. SannaMaria ingår även i det så kallade Barnäktenskapet med Sebbe, de är »som de två hästarna i tvättmedelsreklamen. Synkro-ni-se-ra-de.« (s. 312) SannaMaria är på gott och ont som ler och långhalm med Sebbe, en pojke som är ett huvud för sig, ett huvud som hockeygossarna gärna doppar i en toalett. Något de visserligen slutar med när Sebbe blir tillsammans med SannaMaria. Barnäktenskapet kan ses som en del av SannaMarias skeva överdrifter, när hon gör något gör hon det ordentligt. Det räcker inte bara med en vanlig hederlig pojkvän, det måste vara äktenskap och fullbordas ska det också.

Kari ingår på ett sätt också i Barnäktenskapet, hon är Tredje hjulet, och följer sin syster med make överallt. På så vis är Barnäktenskapet en del av Docklaboratoriet och tvärtom, egna världar i den egna världen. När metamorfosen förevisas för pk-fågeln i skrubben ligger Sebbe på soffan utanför och läser och när Barnäktenskapet fullbordas under lakanen i hushållslärarydelningen sitter Kari i skrubben och lyssnar. Barnäktenskapet både anpassar sig till och undergräver det som vanligtvis menas med äktenskap. Å ena sidan, tvåsamheten, att vara varandras allt. En tvåsamhet som dock går lite längre än de flesta, SannaMaria och Sebbe går till och med på toaletten tillsammans trots att skolan har olika toaletter för pojkar och flickor. Å andra

sidan, tresamheten där systrarna och maken bär likadana kläder, gula byxor och vita blusar. En egen värld där det inte finns några hemligheter, inte ens att Sebbe ibland attraheras av Kari. SannaMaria skiljer inte mellan flickvärlden och den heterosexuella kärleken, hon väver in dem i varandra, har flera egna världar i en.

Även om SannaMaria inte är någon puss-ochkramfågel, snuddar hon ibland vid deras estetik. Hon vet hur hon ska locka dem, även om de också finner henne underlig och knappt fattar orden hon använder. Frågan är om SannaMaria själv alltid begriper sitt eget ordförråd. Hon använder ofta orden i något fel bemärkelse och, med flit eller ej, blir även hennes språk-användning skev. Men puss-ochkramfågeln älskar hemligheter och det är precis vad metamorfosen i skrubben är, så mycket förstår de av vad SannaMaria säger. Den är så hemlig att SannaMaria och Kari knappt själva vet vad det är som ska hända, men de vet att något måste glömmas för att fjärilen ska kunna bli till. Kanske är det minnet av Karis avklippta hår, en del av förvandlingen går i alla fall ut på att håret ska växa ut igen.

I skrubben finns allt, utklädningskläder, böcker, glömda vinflaskor, fotografier, serietidningar, citat skrivna på väggen, lämningar från allt det där som också kan pågå i en skola utanför lektionstid och som i *Diva* kallas den dolda läroplanen.¹² Händelserna i skrubben, Karis förvandling, är något utöver det vanliga men det är inte så att SannaMaria ljuger eller bara hittar på för ro skull. Det finns en orsak även om den inte är så uppenbar. SannaMaria »väver in dagdrömmar i det som verkar vara verkligt« – en återkommande formulering i romanen som också kan sägas beskriva dess syn på förhållandet mellan verklighet och fiktion. Hon, liksom *Diva*, tar historierna, berättelserna och legenderna till hjälp för att tala i egen sak. För det är ingen annan som talar för SannaMaria och verkligen inte för Kari. SannaMaria är besatt av sanningen och hennes sanning är att Kari är metamorfosen som ska förvandlas

till fjäril, att hon är ett orakel. Fast hur viktigt detta än är för SannaMaria, går inte systemens förvandling enligt planerna.

Ett ljus i mörkret eller ett äckel i en skrubb?

Kari sitter i skrubben och inget händer utom att håret växer ut igen men det dröjer för länge innan det blir så långt som det ska. »Metamorfosen är över när alla vittnesbörd är givna och håret är tillräckligt långt.« (s. 345) Kanske avger Kari också vittnesbörd, igen och igen fast ingen förstår. Men för SannaMaria tar det för lång tid och hon börjar glömma bort metamorfosen fast det var hon som kom på den. Även Sebbe börjar söka sig utåt och får tillfälle att utveckla andra talanger, såsom kamratskap med pojkar utanför den egna världen. Medlemmarna i Barnäktenskapet är helt enkelt upptagna med annat, så upptagna att de en kväll glömmet att hämta Kari i skrubben. Det är början till slutet för både Docklaboratoriet och Kari.

Hur länge pågår Metamorfosen och aktiviteterna i det alternativa laboratoriet? Tidsperspektiven är oklara men en kväll precis innan SannaMaria går för att berätta för pk-fågeln om fjärilen och oraklet är det i alla fall ett år kvar innan Kari ska gå in i en telefonkiosk och brinna upp. Symboliskt nog är det hon som denna kväll upptäcker att ingen rivit av lapparna från kalendern, hon gör det själv och stannar på det datum som om ett år ska bli hennes dödsdag. Här förebedar Kari själv händelserna på samma sätt som många saker berättas fram i *Diva*, antydningar som blir tydligare och tydligare för var gång de dyker upp. Även SannaMaria planterar en aning om vad som ska hända system genom att hänga på henne alla reflexer hon äger och har, de som egentligen skulle säljas för att tjäna in pengar till hockeylaget. Sådant bryr sig givetvis inte SannaMaria om. Istället fäster hon reflexerna på sin syster för att det är vackert och så att hon ska synas, »lysa som ett ljus i mörk-

ret« (s. 321) Och sportdräkten Kari bär är gul och i ett material som brinner bra.

Efter Karis död ska pk-fåglarna minnas henne och vallfärda till det som en gång var telefonkiosken där hon brann. Men först ska de glömma henne, de tappar intresset för metamorfosen snabbt, det finns så mycket annat; andra sånger, vardagen och den amerikanska fotbollen. Ändå vill SannaMaria att Kari ska sitta i skrubben, kanske hoppas hon att intresset ska blomma upp igen, kanske vill hon skydda Kari och hennes utväxta hår från föräldrarnas saxar. De kan inte stå ut med håret, säger hon till Sebbe, men egentligen tvekar hon. SannaMaria är inte säker på något längre och kanske är ovissheten en än mer laddad hemlighet än allt det som hittills hänt. SannaMaria går för att fundera och det börjar hända allt oftare att hon beger sig iväg.

Kari sitter kvar i skrubben. Hon hör allt som pågår utanför, vet vad de säger. Ibland hörs hennes röst eka det Barnäktenskapet säger där ute. Men för det mesta är bara Sebbe där och det händer att han kommer in i skrubben, att han rör vid Kari. Större delen av tiden händer dock inget och Kari går ut i vinterdagen, bland de frostiga träden. Den dagen ser Mellanbjörn henne, Divas bror som går från hockeyverkligheten till hockeyensamheten där han blir författare. Nog för att det inte är mycket till ensamhet, Mellanbjörn befinner sig alltid i mitten, påpekar Diva. Mellanbjörn utgör ett sarkastiskt porträtt av en manlig författare som tar sig själv på väldigt stort allvar. När Mellanbjörn växt upp kommer han att skriva om Kari, hon kommer att bli Kari-motivet som inte har någonting att göra med vad som verkligen hände mellan Kari och Mellanbjörn. Det är inte Karis berättelse Mellanbjörn skriver, menar Diva. Hon reduceras till att bli »det mest poetiska ämnet i världen«, en död vacker kvinna.¹³ Eller så är det så att Mellanbjörn inte riktigt får ihop det, det är oklart om han ens minns att han var en av de pojkar som brukade klättra upp till Kari i hennes rum. Senare ska han minnas Kari som en bild, ett motiv som inte hänger ihop med andra

minnen av smekningar och hår. Att sätta ihop dessa scener vore allt för outhärdligt.

En av de klara vinterdagarna precis innan Kari möter sitt öde i telefonkiosken tänker Mellanbjörn att han vill se vart flickan bland frostträden tar vägen och beger sig till teaterskrubben. Där sitter Kari i utklädningskläder, full fjärlsskrud. Mellanbjörn tänder lampan och allt det som är metamorfos och i andra sammanhang betydelsefullt blir futtigt. Illamäendet väller över Mellanbjörn och han rusar därifrån. Efter hans blick, ljuset som plattade till hennes vingor, ser Kari sig själv som hon borde ses. »Som ett äckel i en skrubb.« (s. 363) Hon går ut och »VET, något konstigt.« (s. 364) Vad som i denna stund får henne att ta det ödesdigra beslutet är höljt i dunkel men det antyds att hon känner att allt som ska hända i hennes liv redan hänt och att inget mer finns att tillägga. På parkeringsplatsen finns en flaska »Anti ice«, en bil som inte startar och människor som är upptagna med annat. Kari tar flaskan och beger sig mot telefonkiosken.

På annat håll sitter SannaMaria och sticker med garn som tar slut i händerna. Hon tänker att fjärilen bara var en idé. Det SannaMaria nu vet är att hon inte vet något alls, att historier, Docklaboratoriet, inte betyder någonting. SannaMaria släpper stickningen och springer för nu inser hon också att det är för sent. Hon letar hemma, i Karis rum och i skrubben. Även Sebbe känner på sitt håll att en katastrof är på väg. De båda hinner fram precis för att se Kari brinna.

Den dolda läroplanen

Kari är död och Barnäktenskapet upphör. Puss- och kramfåglarna ska för en tid samlas vid telefonkiosken med blommor och verser. Hon är deras helgon nu, metamorfosen är över och den gick inte alls som SannaMaria tänkt sig. Att SannaMaria inte är någon puss- och kramfågel beror på, har Diva tidigare tänkt, att SannaMaria vill men inte får vara med i deras

krets. Men hon har sina egna verksamheter, el-
ler hade, inget av det där betyder ju något längre.
Sant är i alla fall att SannaMaria nu blivit
helt omöjlig i pk-fåglares sällskap. Det börjar
redan innan Karis död, när de förlorar intres-
set för metamorfosen, när de på nära håll sett
de underligheter som utgör SannaMaria Ham-
marsköld. Det viskas och tisslas: »'Hon är ju
helt...'/ Pk-fåglares finner inte ord för vad de
sneglar på.« (s. 365)

Och inte blir det bättre av systemens tragiska
bortgång. På skolans basar har SannaMaria ett
bord där hon säljer allt det som en gång be-
tydde något, »**enkoppochenkna**pp, som var
ett tacknamn för allt som fanns i hela världen«,
allt som SannaMaria önskade sig. (s. 368) Men
det är tomt runt bordet, ingen vill köpa Karis
dockor, det är något obehagligt med den där
tragiska historien. Bara modersmåsläraren
vågar sig fram, vill köpa ett tummat och up-
penbart älskat exemplar av *Min morbror troll-
karlen*, som SannaMaria säger sig inte ha läst.¹⁴
Det har hon, men även det var i en annan epok
som inte längre spelar roll. Modersmåsläraren
menar sig bli som ett barn på nytt och säger:
»Vilken HÄRLIG bok. Vad den då faktiskt
visar är att **fantasin är en fantastisk kraft**.«
(s. 368) Här liksom på många andra ställen i
Diva visas hur välmenande vuxna inte alls för-
står sig på de egna världar eller den dolda läro-
plan som barnen faktiskt lever i. De vuxna har
sina föreställningar om de ljuva ungdomsåren
men ser inte vad som pågår. De känner till ex-
empel inte till allt bråte i skrubben som »ÄR
den dolda läroplanen på sidan om en vardag i
Östra läroverket«. (s. 342) Eller att »Kari är en
från docklaboratoriet som byggs in i verklighe-
ten.« (s. 327) SannaMaria vet, det var hon som
byggde in henne, berättade »en historia där det
inofficiella blandas med det verkliga men av-
gränsat i 'laboratorieförhållanden'.« (s. 342)

Slutligen går SannaMaria ut på fältet till-
sammans med Storabjörn, Divas andra bror,
och bränner dockorna som alla tror betyder nå-
got och som ingen ville köpa. Docklaboratoriet

slutar med en scen som liknar dess upptakt. Då
i början, när Kari klipptes hos barberaren bad
SannaMaria henne att samla allt håret i plast-
kassar. De gick ut och eldade upp håret tillsam-
mans med Storabjörn. Även det brinnande håret
kan sägas förebåda Karis öde i telefonkiosken
och i slutet av berättelsen står alltså även dock-
orna i lågor. Allt som en gång var grunden till
Docklaboratoriet går upp i rök.

Ett docklaboratorium i valda bitar

Berättelsen om Kari tar dock inte slut med hen-
nes död, den lever vidare i olika former som till
exempel i Mellanbjörns författarskap. Innan
dess men många år efter att telefonkiosken flam-
mat upp ska Diva få ett brev av SannaMaria, det
så kallade Studentbrevet från en stad i Schweiz.
Där berättar hon att det är en flicka i staden som
bränt upp sig och att hon nu dyrkas som ung-
domarnas martyr, de tänder ljus på platsen där
hon dog och andra har försökt göra samma sak.
Flickan var drogpåverkad och hade länge haft
psykiska problem »[m]en ändå, hur KAN nå-
gon göra något sådant?« undrar SannaMaria.
(s. 434) Då SannaMaria är Karis syster skapar
detta en osäkerhet kring Karis berättelse. Eller
kanske runt hur SannaMaria som vuxen ser på
Karis berättelse. SannaMaria med sin egen his-
toria och sina verksamheter ska nämligen bli
vuxen och inte göra något alls av sin fantasi utan
bara bli äldre och hamna i den »**lugna jämna
vuxenheten**«. (s. 198) För det är inte alls som
modersmåsläraren säger när hon köper *Min
morbror trollkarlen*, att det alltid finns ett barn i
en som aldrig växer upp. SannaMaria växer upp
i högsta grad och historien om Docklaboratoriet
och hennes syster fjärilen är fjärran.

Hur Karis, och den schweiziska flickans,
helgonförklaring ser ut i pussochkramfågel-
versionen berättas innan Karis död och även
innan hon blir oraklet som ska förvandlas till
fjäril, genom sången om Vincent Van Gogh.

Sången kan, som tidigare nämnts, sägas vara en parallell till Karis liv, den påverkan det hade på flickorna i hennes omgivning, och den visar även på hennes funktion i romanen. Det sammanfattas väl i sångens refräng:

Now I understand what you tried to say to me,
How you suffered for your sanity,
How you tried to set them free.
They would not listen, they did not know how.
Perhaps they'll listen now.¹⁵

Berättelsen om Kari och SannaMaria är, liksom hela romanen *Diva* i sig och alla de historier och stickspår den består av, sammantvinnad av en mängd intertextuella pusselbitar hämtade ur litteratur, populärkultur och människoöden. Till exempel kan Docklaboratoriet relateras till det verkliga fallet med enägstvillingarna June och Jennifer Gibbons som tillsammans utvecklade ett eget språk och endast kommunicerade med varandra och ett fåtal familjemedlemmar. Deras fantasivärld kretsade runt docklekar och de spelade in berättelser på en bandspelare till lillasystemen. Senare började de också, med utgångspunkt i docklekarna, skriva dagböcker och skönlitterära texter, präglade av språklig uppfinningsrikedom men också av våld. I takt med att omgivningen bemötte dem alltmer våldsamt och rasistiskt blev deras språk helt obegripligt för omvärlden. De började också själva att begå brott, bland annat mordbrand, och hamnade på mentalsjukhus. Tillsammans kom de fram till att en av dem måste dö för att den andra skulle kunna kommunicera med världen igen. När de släpptes från mentalsjukhuset dog också Jennifer under mystiska omständigheter.¹⁶ Jag ser tvillingarna Gibbons öde som annan version av Docklaboratoriet, i annan belysning och direkt ur verkligheten. Kanske ännu ett intertextuellt

spår, om än inte utskrivet i romanen, det får stå för mig helt enkelt. Den variant läsarna av *Diva* får ta del av är den som Diva berättar för sin Franses i sängen om natten. Från Franses rum går det att se rakt in i familjen Hammarskölds lägenhet, i Docklaboratoriet. Det är så det börjar, Diva ser Kari i fönstret, att hennes hjässa är kal. Det är där Docklaboratoriet inleds, en berättelse som ännu inte hänt och en rapport från flickrummen i flera bemärkelser. Som Diva säger:

Barnäktenskapet, Metamorfosen i Teaterskrubben, »det utsägliga«, Kari-i-telefonkiosken, det kommer sen. Jag reser min väg. Jag är inte längre här när det händer. Men det är en historia som redan finns. En evig historia, för evigt nedlagd i en. Som ett **docklaboratorium**, i valda bitar. (s. 422)

Den här artikeln har utgjorts av valda bitar ur Docklaboratoriet, ihopsamlade för att visa vad som gör systerarna Hammarsköld skeva. Den egna värld SannaMaria och Kari för en tid lever i är, precis som de säger, ett alternativt laboratorium, där begreppet flicka hålls ner i ett provrör och skakas om så att det bara nästan liknar vad det en gång var. Detta experiment äger rum på flera plan och består till lika delar av flera sorters berättelser om flickor som skruvats till några varv, språkliga förskjutningar och genusframställningar som går långt utöver det som förväntas i Värtbyhamn med omnejd. Docklaboratoriet är en skev historia på många sätt, där gäller inte realismens lagar och inte heller de sätt att tala om och se på flickor som annars omger systerarna. Den egna världen blir en möjlighet att gestalta och tala om saker och ting som inte riktigt stämmer. För, som jag hoppas att jag visat, det är många saker som inte är som de ska med SannaMaria och Kari. Och det är precis som det ska i en berättelse om skeva flickor.

1. Monika Fagerholm, *Diva: En uppväxts egna alfabet med docklaboratorium (en bonusberättelse ur framtiden)*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1998, s. 323. Fortsättnings-

vis anges sidhänvisningar till *Diva* inom parentes.

2. Begreppet Riktig Flicka kommer ur min avhandlings skönlitterära material och används

- bland annat av Mare Kandre och Malin Lindroth. Att tala om skeva flickor och andra, kan lätt ge sken av att detta skulle vara ett enkelt motsatsförhållande. Nu finns det sällan några sådana renodlade dikotomier, inte i *Diva* och antagligen inte någonstans. Dessutom väcks frågan om vad som egentligen är en korrekt utförd femininitet, en Riktig Flicka. Detta är givetvis kontextbundet och varierar med tid, plats, klass, etnicitet eller annat. Jag kommer därför att utgå från hur normativ respektive skev femininitet beskrivs i romanen.
3. Eva Heggstad, Maria Karlsson & Anna Williams, »Inledning«, i *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2005:3, s. 3.
 4. Det är visserligen en del queerteoretiker som använder queer i en vidare bemärkelse eller åtminstone innefattar mer i heteronormativitet. Nämnas kan till exempel Judith Halberstam som i *In a Queer Time and Place* menar att queer kan vara ett sätt att förhålla sig till tid och plats, något som på många sätt står i opposition till heteronormativa föreställningar om familj, mognad och reproduktion. Judith Halberstam, *In a Queer Time and Place: Transgender Bodies, Subcultural Lives*, New York and London: New York University Press, 2005, s. 1–5. Heteronormativiteten förordar ju inte heller bara att det ska finnas två genus som begär varandra utan också att dessa genus ska utföras korrekt, vilket kan innebära allt från utseende till uppförande. Det skulle alltså vara fullt möjligt att säga att SannaMaria och Kari är queera eftersom de inte lyckas vara Riktiga Flickor. Att jag ändå väljer att använda begreppet skev handlar mer om tydlighet, om att inte sudda ut queerfrågans relation till ickeheterosexualitet och låta allt och därmed inget innefattas i det queera.
 5. *Diva* föredrar egentligen att inte definiera sin relation till Franses eller sitt begär som hon menar är per definition vilt och ohämmat.
 6. Puss & Kram var ett populärt jeansmärke på 1970-talet.
 7. Sången är »Vincent« av Don McLean från 1971, vilket nämns på *Divas* allra sista sida där många, men inte alla, av romanens lån och citat redovisas.
 8. Halberstam, *In a Queer Time and Place*, 2005, s. 2.
 9. *Bergtagen (Der Zauberberg)* är en roman av Thomas Mann från 1924 som handlar om en sanatorievistelse. Det är också troligt att Fagerholm syftar på Victoria Benedictsson som skrivit både ett novell- och pjäsutkast med titeln *Den bergtagna* (redigerades efter Benedictssons död och gavs ut 1890 och 1908) där huvudpersonen är lungsjuk och tar sitt liv på slutet. Benedictsson själv tillbringade perioder på sanatorium och begick självmord 1888 vilket har präglat tolkningarna av hennes verk. Se Lisbeth Larsson, *Hennes döda kropp: Victoria Benedictssons arkiv och författarskap*, Stockholm: Svante Weyler Bokförlag, 2008.
 10. Hans-Ulrich Horster, *Barn 312 (Suchkind 312)* från 1955.
 11. Troligen *I was born with a smile on my face*, Stephanie de Sykes, 1974.
 12. Den dolda läroplanen är ett begrepp myntat av Donald Broady och med det menas att eleverna inte bara är i skolan för att lära sig ämneskunskaper utan också för att disciplineras och övas in i det kapitalistiska systemet. Se Donald Broady, *Den dolda läroplanen*, Stockholm & Stehag: Symposion, 1981. Min tolkning är dock att begreppet i *Diva* används på ett annat sätt, att det handlar om barnens egna världar utanför de vuxnas kontroll.
 13. Edgar Allan Poe har sagt att den döda, sköna kvinnan är »the most poetic object«. För vidare diskussion av 1800-talets kulturella fascination för döda kvinnor se Larsson och Elisabeth Bronfen, *Over her dead body: death, femininity and the aesthetic*, Manchester: Manchester University Press, 1992.
 14. C.S Lewis, *Min morbror trollkarlen (The Magician's nephew)*, Stockholm: Bonniers, 1958.
 15. »Vincent« av Don McLean, 1971.
 16. Marjorie Wallace, *The Silent Twins*, London: Vintage, 1986. Se även Maria Jönsson *Som en byracka: Självbiografi, estetik och politik i Agneta Klingspors författarskap*, Umeå: Bokförlaget H:ström, 2006, s 272–274. Jönsson uppmärksammar tvillingarna Gibbons eftersom Klingspor i *Köttryckningar* (Stockholm: Norstedts, 1990) skrivit två noveller som handlar om och tillägnas dem. I en av dessa noveller bränner tvillingarna sina dockor, som SannaMaria gör efter Karis död.

Nyckelord: Femininitet, flickskap, queer, intertextualitet.

Keywords: Femininity, girlhood, queer, intertextuality.

Summary

Subversive femininity in Monika Fagerholm's novel Diva

Monika Fagerholm's novel *Diva* (1998) is built on a playful web of intertextuality based on literature, film, music and real life stories. It discusses different ways of being a girl and how to write about girlhood. Using inventive language and storytelling of many sorts, *Diva* portrays a multitude of subversive femininities. This article tells the story of two of the characters in the book, the sisters SannaMaria and Kari, and how they gradually misinterpret and exaggerate concepts of girlhood to create a world of their own. In this imaginary world, the Doll laboratory as they call it, SannaMaria casts Kari in the role of an oracle destined to become a butterfly. I interpret the events in the laboratory as a means for them to experiment with and negotiate expectations of gender and talk about themselves in a different way. Unfortunately this is not a story with a happy end; Kari dies and then becomes a saint for the girls in the neighborhood. The novel uses her tragic demise to criticize and question a classical motif, the dead or dying beauty, in the same way as it investigates many other images of femininity.

Maria Margareta Österholm

Centrum för genusvetenskap och Litteraturvetenskapliga institutionen

Uppsala universitet

mariamargareta.osterholm@littvet.uu.se